

Savez komunista Hrvatske i Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske u suton samoupravnog socijalizma (1982. – 1990.)^{*}

Tema članka je odnos Saveza komunista Hrvatske i Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske u zadnjem desetljeću postojanja Jugoslavije. Deklarativno je Socijalistički savez bio u poziciji iznad Saveza komunista, dok je u stvarnosti bio njegova podcijenjena politička transmisija. Veći dio 1980-ih raspravljano je o nužnosti prevladavanja transmisijskog odnosa i ostvarivanju ustavne uloge Socijalističkog saveza. Od proljeća 1988. i najave reforme Saveza komunista zamrla je rasprava o transformaciji Socijalističkog saveza, a potom je dobila novi smjer u sklopu pojava novih, nekomunističkih organizacija koje su se zalagale za uvođenje višestranačja. Problem je riješen transformacijom Socijalističkog saveza iz širokog fronta organizacije organizacija u konkretnu političku stranku.

Ključne riječi: Hrvatska; Jugoslavija; Savez komunista Hrvatske; Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske; kriza; politički pluralizam

U razdoblju Kraljevstva Srba Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije 1918. – 1941., zabranjena Komunistička partija Jugoslavije (dalje KPJ) povremeno je uspijevala istupiti u javnost kroz svoje transmisije, što su, primjerice, bili Nezavisna radnička partija Jugoslavije, klasni sindikati i slično.¹ Zahvaljujući komunistima, pojam transmisija uveden je u politiku kao odnos između dviju političkih organizacija ili između dvaju

^{*} Rad je nastao u sklopu projekta „Političko ozračje i represija u Hrvatskoj i Jugoslaviji od 1941. do 1995. – selektivna sjećanja i interpretacije“ (380-01-02-23-44) koji financira Europska unija programom NextGenerationEU.

¹ *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, 81-93.

političkih subjekata u kome jedan donosi odluku, a drugi je provodi.² Najpoznatija transmisija bio je Narodni front, organizacija s kojom je Komunistička internacionala od sredine 1930-ih pokušavala odgovoriti na ugrozu od fašizma okupljanjem njihovih protivnika na toj osnovi. U Jugoslaviji je KPJ tek u Drugom svjetskom ratu uspjela osnovati Narodnu frontu i njezine regionalne, odnosno republičke podružnice preko kojih je potkraj rata i u prvim mjesecima poraća u potpunosti preuzela vlast.³

Narodna fronta Jugoslavije 1949. godine statutarno je određena kao općenarodna politička organizacija pod vodstvom KPJ. Program KPJ postao je programsko-politička platforma Narodne fronte.⁴ Na 6. kongresu održanom 1952. KPJ je najavila preimenovanje Narodnog fronta u Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (dalje SSRNJ ili Fronta) kao „jedinstvenu i masovnu političku organizaciju svesnih boraca za socijalizam“ u kojoj će Partija biti „glavna, osnovna organizacija u kojoj i preko nje treba da se razvija njihova politička, a takođe i idejna aktivnost“.⁵ Preimenovanje u SSRNJ izvedeno je 1953. na Četvrtom kongresu Narodne fronte i pod tim je imenom organizacija postojala do svog kraja 1990. godine.⁶ Ustavno je SSRN bio masovna društveno-politička organizacija kao i Savez komunista Jugoslavije (dalje Partija) i Savez sindikata Jugoslavije.⁷ U tu su skupinu redovno ubrajane i „neustavne“ organizacije: Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR), Savez socijalističke omladine Jugoslavije (SSOJ) i povremeno Savez rezervnih vojnih starješina Jugoslavije.⁸

Narodna fronte Hrvatske predstavljala se kao „općenarodni antifašistički demokratski pokret“ i organizacija kojoj je uloga odgajati „mase za socijalizam“, tj. biti sredstvo za prevladavanje jaza između komunista i ostalog stanovništva.⁹ Desetljećima kasnije, o masama odgojenim za socijalizam govorilo se kao organiziranim socijalističkim snagama. Pojednostavljeno, SSRN je bio organizacija za nepartijsko članstvo koje je prihvatilo stvarnost i nije dovodilo u pitanje komunističku vlast, odnosno „zbornu mesto svih progresivnih socijalističkih subjektivnih snaga društva“, kako je rečeno u jednom dokumentu iz sredine 1980-ih.¹⁰ Ustavno je SSRN bio organizacija koja je rje-

2 „Transmisija“, 1085.

3 Živković, *Narodni front Jugoslavije 1935-1945*; Spehnjak, *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, 64-65.

4 Spehnjak, *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, 67.

5 *Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju. VI kongres KPJ*, 284-285.

6 *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, 381.

7 „Ustav SFRJ“, *Službeni list SFRJ*, br. 9., 21. 2. 1974., Osnovna načela, VIII.

8 Na republičkoj razini, konkretno u Hrvatskoj, to potvrđuje pozivanje i delegiranje čelnika SUBNOR-a i SSO-a na sjednice Centralnog komiteta i u članstvo komiteta za općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu. Marijan, „Komiteti za općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu – slučaj Socijalističke Republike Hrvatske“, 116. U slučaju Saveza rezervnih vojnih starješina to je znatno rjeđi slučaj.

9 Spehnjak, *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, 66; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*, 67.

10 HR-HDA-1220, D-SP-4069: Predlog koncepta za pripremu sednice CKSKJ na temu „Ostvarivanje uloge SKJ u frontu organizovanih socijalističkih snaga“. Prijedlog je razmatran u siječnju 1986. na sjednici Predsjedništva CK SKJ.

šavala probleme radnika i njihovih samoupravnih zajednica, koordinirala mišljenja i provodila akcijsko jedinstvo svih organiziranih socijalističkih snaga, što je deklarativno značilo biti temeljni dio sustava. Bila je zadužena i za delegatski sustav koji je ustanovljen 1974. što znači da je formalno bila mjesto u kojem su se rješavale sve kadrovske križaljke u sustavu, uključujući i provedbu kandidacijskog postupka.¹¹ U stvarnosti, SSRN je samo potvrđivala odluke raznih partijskih komiteta.¹² Fronta je najveći značaj imala u ratu i poraću, a potom se pretvorila u neučinkovitu organizaciju odvojenu od članstva. Mimo toga, funkcije u SSRN-u često su predstavljale bitnu stepenicu u partijskoj karijeri. Sve relevantne funkcije u SSRNH-u držali su komunisti; prema podacima iz prosinca 1989. čak ih je 97 % bilo u rukovodstvima, a navodno 99 % u članstvu SK. Prema tvrdnjama iz tog vremena, borci su bili osnova SSRN-a. Uvođenje jednogodišnjih mandata početkom 1980-ih bila je pogodna i za horizontalnu rotaciju funkcionara u kadrovskim premetaljkama. Međutim, ta novina potvrđuje i gubitak značenja SSRN-a. Od 1981. svi predsjednici SSRNJ-a bili su na funkciji godinu dana i među njima nije bilo istaknutih, široj javnosti poznatih funkcionara. U SSRH je bio sličan slučaj do siječnja 1986. kad je Marijan Kalanj izabran za predsjednika, što je bio do siječnja 1990. Kalanj je prethodno bio član Predsjedništva CK SKH, uključujući i dvogodišnju funkciju sekretara, tj. drugog komunista u hijerarhiji SKH. Član Predsjedništva Republičke konferencije SSRNH iz Predsjedništva CK SKH tada je bio Celestin Sardelić. U prethodnim sazivima članovi čelnitva SSRNH bili su politički „teži“ funkcionari poput Milke Planinc, Milutina Baltića, Marijana Cvetkovića i Marijana Kalanja.¹³ SSRNH je bio organiziran po uzoru na SKH, od mjesne zajednice do republike, i funkcionirao je po četverogodišnjim mandatima. No, umjesto komiteta, SSRN je imao konferencije. Republička konferencija (dalje RK) bila je ekvivalent Centralnog komiteta, a Predsjedništvo RK ekvivalent Predsjedništvu CK. U SSRNJ-u ta su se tijela zvala Savezna konferencija i Predsjedništvo Savezne konferencije.¹⁴

Bez obzira na ustavni položaj, dominantni su bili sektaštvo i podcjenjivački odnos SK prema SSRN.¹⁵ Kriza koja je počela potkraj 1970-ih kao ekonomska stavila je u prvi plan i pitanje funkcioniranja sustava, pri čemu su prevladavala mišljenja da je problem u nepridržavanju temeljnih postavki samoupravljanja. U lipnju 1982. na 12. kongresu SKJ se založio za prevladavanje podcjenjivanja SSRN-a i njegovo pretvaranje u front

11 „Ustav SFRJ“, *Službeni list SFRJ*, br. 9., 21. 2. 1974., Osnovna načela, VIII, članovi 135., 139., 291. i Amandman V koji je dodan u ljetu 1981.

12 Marijan, *Hrvatska u Jugoslaviji 1980-ih. Lažna svijest i svjesna laž*, 67-79.

13 Olga Ramljak i Josip Šmidt, „U akciju snagom argumenta“, *Slobodna Dalmacija*, 10. 1. 1986., 5; HR-HDA-1220, D-23762: Magnetofonski zapisnik sa sastanka s predsjednicima i sekretarima međupćinskih i gradskih komiteta SKH od 7. 12. 1989., 21/5; HR-HDA-1616, 2-3-44: Zapisnik sa sastanka u PSRH rukovodilaca republičkih organa i organizacija i njihovih predstavnika u savezним organima i organizacijama od 29. 12. 1989., 6/8, 11/3; Marijan, *Hrvatska u Jugoslaviji 1980-ih. Lažna svijest i svjesna laž*, 33.

14 *Statut SSRNH*, Republička konferencija SSRNH, Zagreb, 1985.; (Tanjug), „Predsjednik Nenad Bučin“, *Slobodna Dalmacija*, 24. 5. 1986., 5.

15 Marijan, *Hrvatska u Jugoslaviji 1980-ih. Lažna svijest i svjesna laž*, 38-39.

svih organiziranih socijalističkih snaga mobiliziranih s ciljem daljnjeg razvoja samoupravljanja. Traženo je i da SKJ doprinese prevladavanju forumskog rada u SSRN-u i ostalim društveno-političkim organizacijama s obrazloženjem da je takva praksa pogodovala rastu birokracije i svođenju masovnih organizacija na njihova rukovodstva odvojena od svojih baza. Partija se time zalagala da transmisije prevladaju iste boljke od kojih je i ona bolovala. Uz to je trebala dati svoj prilog da Socijalistički savez nadzire i prati rad tijela vlasti, organa samoupravnih organizacija i zajednica, kao i istaknutih funkcionara.¹⁶ Zalaganja s kongresa nisu ostvarila pomake, što se brzo vidjelo i što je, uz sveopću krizu, izazvalo val propitivanja jugoslavenskog puta u komunizam. U prvoj polovici 1980-ih Partija je inicirala teorijske rasprave čiji je cilj bio poboljšati nefunkcionalan politički sustav. Sličnu ulogu imao je i Dugoročni program ekonomske stabilizacije kao prvi pokušaj prevladavanja krize u duhu Kardeljevih samoupravnih traktata zbog čega su ga i smatrali političkim programom.¹⁷ Temeljite rasprave sustava, uključujući i položaj SSRN-a obavljene su u razdoblju od 1982. do 1985. kroz Kritičku analizu funkcioniranja političkog sustava samoupravljanja i općepartijsku raspravu iniciranu na 13. sjednici CK SKJ 1984. U raspravi rukovodstva SSRNJ-a održanoj početkom ožujka 1984. ustanovljeno je da:

SSRN još nije postao faktor i nosilac dijaloga i demokratske, argumentovane borbe mišljenja ravnopravnih ljudi u samoupravnom društvu; još se nismo oslobodili sfere agitacije i objašnjavanja, čime su ljudi zasićeni i umesto čega oni traže produbljivanje stvaralačke diskusije koje mogu da rezultiraju sintezom zajedničkih pogleda i stavova, koje mogu, polazeći od objektivno datog interesnog pluralizma, voditi ka sintezi, ka zajedničkom.¹⁸

Metode i oblici političkog rada nisu odgovarali stvarnom stanju, ulozi organizacije i odnosima samoupravljanja. Djelovanje SSRN-a bilo je svedeno na puku formu, forumski rad i postalo je samo sebi svrha, a što je ipak više bilo posljedicom razumijevanja svoje uloge u sustavu i odnosa sa SKJ, a manje posljedicom nezainteresiranosti i malodušnosti.¹⁹ Zapravo je ponovljeno da je problematično sve ono što je kritizirano na 12. kongresu SKJ i što je traženo da se prevlada. Na 13. sjednici CK SKJ održanoj u lipnju 1984. osuđeno je sektaštvo Partije prema Fronti i istaknuto da ona ne može biti partijska transmisija već područje zajedništva u razvoju samoupravljanja. U usvojenom Prijedlogu zaključaka na temelju kojih je vođena općepartijska rasprava za SSRN rečeno je da je za jačanje stabilnosti društva i provedbu Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije potrebno „jedinstvo najširih socijalističkih demokratskih i patriotskih snaga udruženih u SSRN Jugoslavije“, te da se na tome treba temeljiti i:

16 *Dvanaesti kongres SKJ. Magnetofonske beleške*, knjiga 1., 508, 512–513.

17 Marijan, *Hrvatska u Jugoslaviji 1980-ih. Lažna svijest i svjesna laž*, 282–283.

18 HR-HDA-1220, D-SP-3833: Predsedništvo Savezne konferencije SSRNJ od 13. 3. 1984., Rezime rasprave sa sednice Predsedništva SK SSRNJ o ostvarivanju ustavne uloge Socijalističkog saveza.

19 *Isto*.

odnos komunista prema radu u svim oblicima djelovanja SSRN. Tu bitku ne može voditi SK sam za sebe, u njoj moraju sudjelovati sve socijalističke društvene snage i svi radni ljudi, jer je ona u najdubljem interesu cjelokupne radničke klase.²⁰

Od svih je komunista traženo da budu aktivisti Socijalističkog saveza jer SK nije mogao izvan njega ostvarivati ulogu avangarde radničke klase. Bez obzira na nacionalne, socijalne, religiozne i druge razlike, SSRN je bio najširi okvir okupljanja svih radnih ljudi i građana i sektaštvo prema njemu vodilo je k otuđivanju SK od naroda. Uključivanjem u rad SSRN-a komunisti su trebali spriječiti da se SK dovede u poziciju klasične partije i vrati društvo na etatističke odnose.²¹ U stvarnosti nije bilo nikakve mogućnosti da se SSRN pretvori u supstitut koji bi bio opozicija Partiji, kako su to neki funkcioneri očekivali.²² Prevladavao je odnos koji je bio logična posljedica dugogodišnjeg „konspirativnog“ karaktera Partije između dvaju svjetskih ratova koji je održavan i kasnije, kad su komunisti preuzeli vlast i nisu bili životno ugroženi. Oni su i dalje ostali u „sjeni“ i javno djelovali preko svojih transmisija. U Kritičkoj analizi funkcioniranja političkog sustava socijalističkog samoupravljanja iz jeseni 1985. također su ponovljene ustavne odredbe o SSRN-u i zaključeno je da ga se treba razvijati kao frontu svih onih mišljenja sklonih socijalizmu koji će u njoj praktično rješavati razne društvene probleme.²³ Na sjednici Predsjedništva CK SKJ održanoj 13. siječnja 1986. ponovno je upozoreno da položaj SSRN-a bitno odstupa od onog propisanog Ustavom i da je on samo jedna od društveno-političkih organizacija, a ne front organiziranih socijalističkih snaga.²⁴ Zbog toga je zakazana sjednica CK SKJ, a u materijalu pripremljenom za sjednicu zaključeno je da stanje u SSRN-u nije dobro, da se kao i SKJ i druge društveno-političke organizacije iscrpljuju u forumskom radu, što je pogodovalo jačanju tehnobirokratske vladavine. Birokratske tendencije kritizirane su kao pošast koja se raširila kroz cijeli sustav samoupravljanja koji je, prema nekim mišljenjima, bio samo formalno pokrivač za vlast neformalnih skupina.

Posledica je stanje formalne demokratije u kojoj se čovek oseća nemoćan, ostaje pasivan i nezadovoljan, a političku organizacije, čak i SK, a pogotovu SSRN doživljavao kao deo te nemoći, što se najčešće po rezultatima koje ni pokazuju u rešavanju problema, pokazuju kao realnost.²⁵

Iako planirana za prvu polovicu 1986., sjednica CK na temu odnosa SKJ i društveno-političkih organizacija nije održana prije novog partijskog kongresa. U uobičajenom

20 „Prijedlog Zaključaka CKSKJ o ostvarivanju vodeće uloge SKJ i jačanju njegovog idejnog i akcionog jedinstva“, *Informativni pregled*, br. 4/1984., 55.

21 *Isto*.

22 Đekić, *Upotreba Srbije. Optužbe i priznanja Draže Markovića*, 25-27.

23 *Kritička analiza funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, 140.

24 HR-HDA-1220, D-SP-4069: Zapisnik sa 153. sednice PCKSKJ od 13. 1. 1986.

25 HR-HDA-1220, D-SP-4069: Predlog koncepta za pripremu sednice CKSKJ na temu. „Ostvarivanje uloge SKJ u frontu organizovanih socijalističkih snaga“.

partijskom izvještaju o četverogodišnjem partijskom radu, u dijelu koji se odnosio na doprinos SKJ da se društveno-političke organizacije što potpunije uključe u institucije samoupravnog i delegatskog sustava, priznato je da se malo toga postiglo u slučaju SSRNJ-a. Zbog slabog rada SK u SSRNJ-u slabilo je samoupravljanje, a brojna pitanja svakodnevnog života i rada radnih ljudi i građana bila su nepotrebno politizirana. Uz to su i dalje bili česti slučajevi u kojima su organizacije i tijela SK preuzimala na sebe ulogu SSRNJ-a i time ga sputavala u radu i ostvarivanju uloge koja mu je bila pripisana u Ustavu SFRJ. Takva se praksa nepovoljno odražavala i na rad drugih društveno-političkih organizacija, što je rezultiralo raskorakom između utvrđenih opredjeljenja i stvarnog stanja.²⁶ U lipnju 1986. na Trinaestom kongresu SKJ ponovno je postavljeno pitanje daljnjeg razvoja i afirmiranja Socijalističkog saveza kao osnovnog strateškog problema razvoja samoupravnog socijalizma. Partijski zadatak bio je da posvete posebnu pozornost:

izgrađivanju demokratskih odnosa i sadržaja u radu Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, koji će ga najviše otvoriti za progresivne inicijative i akcije socijalistički orijentiranih radnih ljudi i građana, otklanjajući elemente stare prakse u svijesti koji i danas vuku u sektaštvo i izolaciju od njegove klasne socijalne osnove.²⁷

Provedba kongresnog zadatka počela je na 3. sjednici CK SKJ održanoj 10. listopada 1986. U ponuđenom Nacrtu stavova o djelovanju članova i organizacija SK u SSRN-u istaknuto je da nije problem u „programskim opredjeljenjima i konceptu SSRNJ, već u praktičnom odnosu Saveza komunista prema ostvarivanju tog koncepta“. Stoga je CK planirao novu akciju kako bi se otklonila kolebanja u načinu djelovanja komunista u frontu socijalističkih snaga, a posebice u vezi s osnovnom orijentacijom „da je najšire angažovanje ljudi u idejno-političkoj aktivnosti kroz SSRN jedna od glavnih oblika demokratizacije našeg društva“.²⁸ Slična je tvrdnja ponovljena u raspravi na sjednici CK SKJ.²⁹ Sve rečeno zapravo je bilo ponavljanje ispraznica koje su se govorile na partijskim forumima desetljeće unatrag. Nakon sjednice, u dvomjesečnu općepartijsku raspravu poslan je Nacrt stavova o djelovanju članova i organizacija SK u SSRN s ciljem da ponudi odgovor što je činiti Partiji u „današnjim konkretnim proturječnostima socijalističkog samoupravnog društva“.³⁰ Na temelju tog nacrtu stavova Predsjedništvo CK SKH usvojilo je 10. studenoga 1986. svoj okvirni program vođenja javne rasprave. Trideset općinskih komiteta SKH izabrano je da „temeljitiije“ obavi raspravu. Tijek rasprave

26 HR-HDA-1220, D-19662: Nacrt izveštaja o aktivnosti Saveza komunista Jugoslavije i radu Centralnog komiteta SKJ između 12. i 13. kongresa SKJ, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1986., 64-65.

27 13. kongres SKJ. Dokumenti, 72-73: Zadaci SK u razvijanju socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i političkog sistema socijalističke samoupravne demokracije.

28 „Nacrt Stavova o delovanju članova i organizacija SK u SSRN“, *Aktuelni politički pregled*, br. 9-10/1986., 3-11.

29 HR-HDA-1220, D-19890: Zapisnik sa 3. sednice CKSKJ od 10. 10. 1986.

30 „Informacija o ostvarivanju Stavova i zadataka CKSKJ o djelovanju članova i organizacija SK u SSRN“, *Informativni pregled*, br. 6/1988., 8.

pokazao je različitu razinu angažiranosti, od formalne, svedene na čitanje Nacrta, do „kritičkog sagledavanja vlastite prakse i nastojanja prevladavanja uočenih slabosti i nedostataka“. Rasprava u SKH nije donijela ništa novo što već nije bilo poznato ili što nisu kritizirala partijska rukovodstva. Problem nije bio u programskim opredjeljenjima i koncepciji SSRN-a već u praktičnoj provedbi tog koncepta. U raspravi je istaknuta nužnost raskida s ponašanjem SK i njegovim nametanjem neposrednih rješenja te djelovanja s pozicije vlasti. Zbog takvog je ponašanja u Socijalističkom savezu prevladavao pasivan odnos, „nesigurnost, iščekivanje i traženje inicijative od osnovne organizacije Saveza komunista ili nekog od partijskih organa“, na što je također ukazano. Rasprava je „nedvosmisleno pokazala“ da u Socijalističkom savezu ne shvaćaju da su oni mjesto koje nadzire provedbu sustava socijalističkog samoupravljanja, kao i da to mnogi članovi SK ne znaju.³¹ Zapravo je rasprava pokazala da je većini sudionika bilo jasno da je u pitanju puka forma koju je inicirala Partija i tako su se prema njoj i postavili.

Stavovi o zadacima i djelovanju članova i organizacija SK u SSRN-u usvojeni su na 6. sjednici CK SKJ 23. veljače 1987. Na istoj su sjednici usvojeni i Zaključci o idejno-političkoj aktivnosti i akcionoj osposobljenosti osnovnih organizacija SK i organa SK za ostvarivanje odluka i zadataka 13. kongresa SKJ. Dio Zaključaka odnosio se i na obveze komunista za borbu za učinkovito ostvarivanje ustavne i statutarne uloge SSRN-a.³² U osvrtu na učinjeno u CK SKH su priznali da je provedba Stavova i Zaključaka tekla sporije od očekivanog, iako su ih općinski, gradski i međupćinski komiteti unijeli u svoje operativne planove.³³ U Predsjedništvu CK SKJ sumirali su u svibnju 1988. provedbu Stavova i zadataka kroz jednu optimističniju informaciju o djelovanju članova i organizacija SK u SSRN-u. Iako su i dalje bili brojni primjeri podcjenjivanja SSRN-a, izražen je optimizam zbog okupljanja najširih slojeva na konkretnom programu, počevši od javne rasprave o promjenama Ustava SFRJ koja je počela potkraj prethodne godine. Optimistično je zaključeno da svuda jača „saznanje da bez razvijenog SSRN nema mobilizacije za društveni napredak“. ³⁴ Ta je procjena dana uoči Konferencije SKJ održane potkraj svibnja 1988. na kojoj je Partija proklamirala tri reforme: sebe, političkog sustava i gospodarstva. Konferencija je održana kao alternativa zahtjevima komunista koji su tražili sazivanje kongresa radi izlaza iz krize, no oni u tom trenutku nisu bili u većini u SKJ. Od Konferencije se očekivalo da potakne promjene kojima se malo tko u Partiji protivio, no razlike su bile u kakvoći takvih

31 HR-HDA-1220, D-P-4295: Radni tim CKSKH za djelovanje komunista u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja, siječanj 1987., Rezime javne općepartijske rasprave o „Nacrtu stavova o djelovanju članova i organizacija SK u SSRNH“.

32 HR-HDA-1220, 6. sjednica CK SKJ od 23. 2. 1987.: Zapisnik sa sednice; „Zaključci o idejno-političkoj aktivnosti i akcionoj osposobljenosti osnovnih organizacija SK i organa SK za ostvarivanje odluka i zadataka XIII kongresa SKJ“, *Aktuelni politički pregled*, br. 1-2/1987., 19-25.

33 „Informacija o ostvarivanju Stavova i zadataka CKSKJ o djelovanju članova i organizacija SK u SSRN“, *Informativni pregled*, br. 6/1988., 8.

34 HR-HDA-1220, 84. sjednica PCKSKJ od 5. 7. 1988.: Informacija o ostvarivanju stavova CK SKJ o delovanju članova i organizacija SK u SSRN. Informacija je pogrešno datirana u svibanj 1987.

promjena, daljnjoj decentralizaciji i otvaranju prostora za nepoćudne ili povratku čvrste ruke, odnosno etatiističkim modelima iz ranijih desetljeća.³⁵ U uvodnom izlaganju predsjednik Predsjedništva CK SKJ Boško Krunic zložio se za razvoj nestranačke demokracije u uvjetima pluralizma samoupravnih interesa, što je značilo da u SK nisu „ni za jednopartijski ni za višestranački sistem“. U toj apsurdnoj konstrukciji presudna je uloga bila namijenjena Socijalističkom savezu kojeg je tek trebalo osposobiti jer aktualni nije imao tu značajku, a za što je najveću krivnju nosio SKJ. Krunic je istaknuo da je prvo trebalo obnoviti SK i preobraziti ga od „partije vlasti u istinski demokratski savez“ a tek onda istu formulu primijeniti na Socijalistički savez.³⁶ Na Konferenciji je Partija zahtijevala od svog članstva da spriječi prikriveno „obnavljanje transmisije između organa SK i Socijalističkog saveza i drugih društveno-političkih organizacija“. U prigovoru zbog odlaganja transformacije SSRN-a i ostalih društveno-političkih organizacija više se krio zahtjev da Fronta pod parolom razvoja samoupravne demokracije spriječi nekomunističko političko organiziranje, što je u tom trenutku bilo adresirano uglavnom na Sloveniju u kojoj su proplamsaji pluralizma bili vrlo jaki.³⁷

Zahtjevi za političkim pluralizmom na dnevni su red stavili i pitanje treba li SSRN biti fronta ili samostalna politička organizacija.³⁸ Na Konferenciji SKJ tražena je reforma SK i promjena metode njegova rada u Socijalističkom savezu. To je neizravno ponovljeno sredinom listopada na 17. sjednici CK SKJ na kojoj je najavljeno i razdvajanje Partije od Države i tražena ubrzana provedba zadataka usvojenih na Konferenciji SKJ. U neposrednim zadacima usvojenim na toj sjednici traženo je da se komunisti založe da se u okviru SSRNJ-a vodi borba za jedinstvo i samoupravljanje, što je u tom trenutku bio eufemizam koji je skrivao suprotstavljane poglede na „mitinge solidarnosti“ u Srbiji, Vojvodini i Crnoj Gori, koji su, zahvaljujući srpskoj partiji, u kompromisno sročnim zadacima bili prihvatljivi samo ako su ih organizirale društveno-političke organizacije, u prvom redu SSRN.³⁹

Sukladno zadacima CK SKJ sa 17. sjednice, CK SKH je za svoj plenum pripremio Informaciju o provedbi stavova i zadataka CK SKJ o djelovanju članova i organizacija

35 Čolak, *Agonija Jugoslavije. Kako su posle Titove smrti republički lideri dokrajčili Jugoslaviju*, 115-116; Jelena Lovrić, „Otvoren put reformama“, *Danas*, 7. 6. 1988., 7-11. Solidan pregled rada Konferencije može se naći između ostalog i u *Slobodnoj Dalmaciji* od 29. svibnja do 2. lipnja 1988.

36 „Prijelomni i za iduće stoljeće: Izvodi iz izlaganja Boška Krunic, predsjednika PCKSKJ“, *Slobodna Dalmacija*, 30. 5. 1988., 2-3.

37 HDA-1220, D-P-4560: Stavovi Konferencije SKJ od 8. 6. 1988. o jačanju vodeće idejno-političke uloge, jedinstva i odgovornosti Saveza komunista u borbi za izlazak iz društveno-ekonomske krize, 19-20; Repe, *Milan Kučan. Prvi predsjednik Slovenije*, 66-73.

38 Duško Dragun (člana PCKSKH), „Ostvarivanje stavova i zadataka CKSKJ o djelovanju članova i organizacija SK u SSRN“, *Informativni pregled*, br. 6/1988., 3.

39 HR-HDA-1220, 17. sjednica CK SKJ od 17.-19. 10. 1988.: Neposredni zadaci i aktivnosti SKJ za prevazilaženje nepovoljne političke, ekonomske i socijalne situacije u zemlji od 19. 10. 1988., 12-13. Osvrt na aktualno političko stanje kod Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Svjedočenja*, 194-230.

SK u SSRN-u u kojoj je priznato da su sve aktivnosti od 13. kongresa bile neučinkovite.⁴⁰ U pripremi plenuma dio članova Predsjedništva CK SKH održao je 18. studenoga 1988. radne konzultacije na kojima je partijski čelnik Stanko Stojčević, dijelom i u šali, rekao da su za loše stanje u SSRN-u odgovorni u SK-u jer su u njega birali svoje članove dogmatsko-birokratskog pogleda, što je Celestin Sardelić sažeo na tvrdnju da su u partijskom rukovodstvu ostali liberali, a dogmati su otišli u Socijalistički savez.⁴¹ Partijski sekretar Dragutin Dimitrović bio je najkonkretniji na konzultacijama predlažući da se SSRN transformira tako da učinkovito amortizira političko-pluralne zahtjeve, tj. da spriječi konstituiranje otvorene opozicije. Komentar da „naše partijsko jezgro mora naći forme političkog djelovanja u Socijalističkom savezu da ti ciljevi budu donekle jasni, a da se ne shvate kao manipulacija“ jasno pokazuje smjer u kojem je partijski vrh vidio preobrazbu SSRNH.⁴² Dimitrović je predviđao da će se opozicijski elementi slični onima u Sloveniji ubrzo pojaviti i u Hrvatskoj pa se postavljalo pitanje kako se s pluralizmom nositi bez transformacije u SSRN-u, uključujući i mišljenje da se to zaustavi „klasičnim mehanizmima djelovanja“, odnosno uporabom sile. Dimitrović je smatrao da pojave pluralizma treba zadržati na nižim razinama organiziranja jer će u protivnom završiti u višepartijskom sustavu. Ta niža razina bile su općine u kojima se mogla dozvoliti konkurenciju dok samoupravne ideje ne ojačaju u udruženom radu, a tada se po Dimitrovićevu promišljanju opoziciju moglo pustiti i na republičku razinu na kojoj je predviđao njezin neuspjeh.⁴³ Na čemu je Dimitrović temeljio optimizam zapravo je nejasno. Celestin Sardelić sažeo je smisao referata za sjednicu CK na maksimum „u mjeri u kojoj Socijalistički savez bude demokratska politička fronta, najšire inicijative ljudi, u toj mjeri će on u sebi amortizirati potrebu da se pojavi politička opozicija izvan njega, naspram Savezu komunista i protiv sistema, to je centralna ta teza koja bi trebala biti na neki način.“⁴⁴ Partijski vrh Hrvatske tada je način za suzbijanje pluralizma vidio u pretvaranju SSRN-a u front u kojem će opozicija naći mjesto za djelovanje, a Partija ostati rukovodeća snaga društva.⁴⁵ Bio je to prijedlog za povratak na formulu djelovanja Narodnog fronta od 1944. do 1948. godine, prije formalnog gušenja ostataka političkih stranaka, što nije bilo neočekivano promišljanje.

Konzultacije su bile priprema partijskog vrha za raspravu o zadacima SK u SSRNH-u na 21. sjednici CK SKH održanoj 25. studenoga 1988.⁴⁶ U raspravi je kazano da

40 HR-HDA-1220, D-P-4615: Skraćeni zapisnik sa 119. sjednice PCKSKH od 31. 10. 1988.; „Informacija o ostvarivanju Stavova i zadataka CKSKJ o djelovanju članova i organizacija SK u SSRN“, *Informativni pregled*, br. 6/1988., 8-13.

41 HR-HDA-1220, D-P-4599: Magnetofonski zapisnik sa radne konzultacije PCKSKH od 18. 11. 1988., 3.

42 *Isto*, II/6-II/7.

43 *Isto*, II/7-III/2.

44 *Isto*, III/6.

45 „Ostvarivanje stavova i zadataka CKSKJ o djelovanju članova i organizacija SK u SSRN“, uvodno izlaganje Duška Draguna, člana PCKSKH“, *Informativni pregled*, br. 6/1988., 6.

46 HR-HDA-1220, D-22427: Skraćeni zapisnik sa 21. sjednice CKSKH od 25. 11. 1988.

bez zajedničke reforme SKJ i SSRN-a ne može biti pomaka jer su obje organizacije „međusobno nerazdvojne i uvjetovane“. Cilj reforme bio je da SK napusti poziciju partije na vlasti i vrati se zadacima pokreta, a SSRN se oslobodi „transmisiona uloge, tromosti i okoštalošći“, te postane „fleksibilniji, adaptivniji za interese i potrebe radnih ljudi i građana“. Sjednica je na mahove bila i teorijska rasprava o odnosu između „pluralizma samoupravnih interesa“ i „samoupravnog političkog pluralizma“ i mišljenju je li politički pluralizam prevladana kategorija u jugoslavenskom društvu. U pitanju su bile isprazne igre riječi kojima je težinu dala Konferencija SKJ na kojoj je presuđeno da „pluralizam samoupravnih interesa mora da uključuje u sebe i samoupravni politički pluralizam“. No ni taj pravorijek nije donio promjene jer su poslije i Partija i Fronta, kao i druge društveno-političke organizacije, zadržale ustaljeni način ponašanja ignorirajući problematiku političkog pluralizma kojoj je sveopća kriza otvorila prostor za proboj na javnu scenu. Problem se dodatno komplicirao uslijed raznih kontroverzi i nerazumijevanja problematike pluralizma. Suglasje je postojalo samo oko nužnosti radikalnih promjena SSRN-a, ali ne i o mišljenju što je cilj tih promjena. Na koncu su se iskristalizirala tri mišljenja:

- prvo, da SK ne bude politička organizacija i da se transformira u idejnu snagu bez neposredne političke vlasti i djeluje s drugim društvenim organizacijama “koje se legitimiraju putem vlastitih interesa, a Socijalistički savez mora biti kanalizator svih tih različitih interesa”
- drugo mišljenje, krajnje utopističko, o posve novom jednopartijskom sustavu u “kojem bi radikalno reorganizirani Savez komunista, odvojen od države i vlasti, a unutar sebe demokratiziran”, s drugim demokratski društvenim skupinama bez stranačkih obilježja vodio “bitku” unutar Socijalističkog saveza koji bi “bio tržište ideja i projekata i imao ulogu mehanizama koordinacije”. U tom je promišljanju Socijalistički savez trebao zamijeniti skupštinske borbe političkih stranaka za vlast i umjesto njih nametnuti “borbe za ideje i projekte, prvenstveno jugoslavenske”. To je mišljenje umjesto stranačkog pluralizma nudilo demokraciju alternativa, što god da one jesu bile
- treće je mišljenje naoko bilo najbliže političkom pluralizmu i predlagalo je uvođenje višepartijskog sustava, s najmanje dvjema strankama, u kojem bi, pored Saveza komunista, Socijalistički savez bio posebna stranka ili blok “stranki”. U tom bi slučaju uloga SSRN-a bila radikalno promijenjena u “rasponu od njegova nepostojanja pa do njegova partijskog konstituiranja”.⁴⁷

U radnom materijalu na temelju kojeg se raspravljalo u svezi alternativnih pokreta (kako su zvali iskorake u javnost koji nisu bili proizvod društveno-političkih organizacija)

47 HR-HDA-1220, D-22782: Radni CKSKH tim za razvoj političkog sistema, Rezime rasprave sa 21. sjednice CKSKH o „ostvarivanju Stavova i zadataka CK SKJ o djelovanju članova i organizacija SK u SSRN“. Sažetak je nedatiran, a razmatran je na 132. sjednici PCK SKH održanoj 5. siječnja 1989.

istaknuto je da oni moraju postojati i da ih Partija ne smije zabranjivati već ući s njima u dijalog. „Svatko tko nije protiv nas, taj je s nama“ parafrazirana je krilatica s kojom je Partija desetljećima živjela i koja je izvorno glasila „svatko to nije s nama, taj je protiv nas“. Na koncu rasprave zaključeno je da SSRN mora biti općenarodni parlament u „kojem će doći do izražaja pluralizam interesa koji je na liniji izgradnje socijalizma“. To je značilo da se ne prihvaća ništa izvan partijske kovanice o samoupravnom političkom pluralizmu, što je zapravo značilo neprihvatanje promjena.⁴⁸ Pokrenuta rasprava prividno je privedena kraju na sjednici Centralnog komiteta SKH 16. veljače 1989. na kojoj su utvrđeni smjerovi djelovanja članova i organizacija SKH na transformaciji SSRNH. Na sjednici su izražene dvojbe jer je bilo mišljenja da treba prvo sačekati koncept partijske reforme, a zatim napraviti reformski koncept za SSRN. To je bio pokazatelj da se i dalje sve relevantno oko SSRNH određuje u SKH. U usvojenom dokumentu „Pravci djelovanja članova i organizacija SKH na transformaciji SSRNH“ od Socijalističkog saveza tražilo da postane ono što je trebao biti od svog osnutka, ali bez vraćanja na klasični višestranački sustav općeg političkog predstavnštva i monopola jedne stranke na vlasti, što je trebalo prevladati „bogatijim“ odnosima socijalističke samoupravne demokracije.⁴⁹

Iz te se formulacije može zaključiti da ni komunistima nije bilo jasno što im je konkretno činiti. Uporabna vrijednost usvojenog dokumenta bila je mala jer je rasprava o njemu održana u vrijeme dubokih političkih potresa. U prva dva mjeseca 1989. mnogo se toga zbilo što je iz korijena mijenjalo političku sliku Jugoslavije. U novu godinu ušlo se s ostavkom vlade Branka Mikulića, što je bio presedan u povijesti druge Jugoslavije. Slijedilo je „događanje naroda“ u Crnoj Gori i pad republičkih rukovodstava. Potom, novi val sukoba unutar SK čiji je vrhunac bio na trodnevnoj 20. sjednici CK SKJ koncem siječnja i početkom veljače. U veljači je slijedio štrajk albanskih rudara na Kosovu, što je izazvalo val sukoba temeljenih na odnosu spram njih. Ponovno su uslijedili mitinzi od kojih je jedan bio i onaj održan 28. veljače u Kninu čime je „antibirokratska revolucija“ zaprijetila prelijevanjem i u Hrvatsku. Bila su to burna zbivanja koja su na izvjesno vrijeme rasprave o SSRN gurnula u drugi plan, iako je ona bila sve hitnija za Partiju jer su krizu nove nekomunističke snage iskoristile za izlazak u javnost. Nakon Slovenije, koja je u tome prednjačila, pluralizacija je zahvatila i Hrvatsku, prvo kroz Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI), a potom i kroz političke skupine koje nisu imale jugoslavensku već hrvatsku orijentaciju i neskrivene političke ambicije.⁵⁰

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ HR-HDA-1220, D-P-4614: Zapisnik sa 24. sjednice CKSKH od 16. 2. 1989.; HR-HDA-1220, D-P-4614: „Ostvarivanje stavova i zaključaka 21. sjednice CKSKH o djelovanju članova i organizacija SK u SSRN-Uvodne napomene Marina Bublea, člana CKSKH“, *Informativni pregled*, 3/1989., 12-14.; HR-HDA-1220, D-P-4614: „Pravci djelovanja članova i organizacija SKH na transformaciji SSRNH“, *Informativni pregled*, 3/1989., 14-16.

⁵⁰ Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Svjedočenja*, 275-321; Tuđman, *Osobni dnevnik 3: 1984. – 1989.*, 289-297.

Socijalističkom savezu Hrvatske trend je bio neprihvatljiv i o njemu se 2. ožujka 1989. oglasila Republička konferencija. Ona se različito ophodila prema novim snagama: UJDI je načelno bio prihvatljiv, dok su u inicijativama iza kojih su stajali akteri Hrvatskog proljeća vidjeli doprinos političkoj nestabilnosti.⁵¹ Hrvatska demokratska zajednica dobila je značajno mjesto u stavovima Socijalističkog saveza i nije isključeno da je najava njezina utemeljenja bila glavni povod za očitovanje, što je u dijelu tiska shvaćano i kao poruka da Partija neće dopustiti njezino osnivanje.⁵² Drugi je povod bila šutnja službenih tijela u Republici, koja je zbunjivala članstvo SKH jer je stvarala dojam prešutnog toleriranja novih stranaka. Bit problema bio je u okolnostima da su mimo promjena Ustava stvarani uvjeti za politički pluralizam zbog čega je u SSRN-u bilo nužno reći „što je danas naše opredjeljenje“. A opredjeljenje je glasilo da su za Socijalistički savez neprihvatljive „inicijative i nastojanja da se formiraju partije, stranke ili udruženja na nacionalnoj osnovi kao što je to Hrvatska demokratska zajednica“.⁵³ Za osnivanje bilo kakve nove društvene organizacije meritoran je bio Socijalistički savez i sekretarijati unutarnjih poslova koji su vodili registar udruženja građana i koji su imali pravo osporiti mogućnost registracije udruženja ako procijene da njihovi ciljevi ili građani kao osnivači ne ispunjavaju uvjete Zakona o društvenim organizacijama i udruženjima građana. Poruka je bila poprilično jasna, kao partijska transmisija Socijalistički će savez određivati tko se može registrirati, a tko ne, odnosno potruditi će se da u Hrvatskoj sve ostaje po starom i da se ne mogu osnovati ni legalizirati nikakve političke stranke ni izvan ni unutar SSRNH.⁵⁴

U tom se duhu raspravljalo na sjednici Predsjedništva CK SKH održanoj 10. travnja 1989.⁵⁵ Odlučno su odbačene inicijative za političkim organiziranjem izvan Socijalističkog saveza koje se, prema njihovu mišljenju, „nalaze u prevladanim nacionalističkim programima među čijim inicijatorima ima i osvjedočenih nacionalista“.⁵⁶ Na sjednici CK SKH posvećenoj međunacionalnim odnosima održanoj 22. svibnja 1989. Celestin Sardelić se kao uvodničar dotaknuo i pluralizma i izrekao tada čest, premda kontradiktoran stav: pluralizam u načelu da, ako poštuje samoupravnu zbilju, odnosno ustavni poredak, što je ustvari značilo ne, jer je pluralizam dovodio u pitanje položaj Partije.⁵⁷

51 HR-HDA-1220, D-SP-4646: Stavovi RK SSRNH od 2. 3. 1989. o inicijativama za formiranje političkih stranaka u SR Hrvatskoj.

52 Jasna Babić, „Ustavne brane“, *Danas*, 7. 3. 1989., 23.

53 HR-HDA-1220, D-SP-4646: RK SSRNH od 2. 3. 1989., Stavovi RK SSRNH o inicijativama za formiranje političkih stranaka u SR Hrvatskoj.

54 *Isto*.

55 HR-HDA-1220, D-P-4649: Skraćeni zapisnik sa 149. sjednice PCKSKH od 10. 4. 1989.

56 HR-HDA-1220, D-P-4649: Prijedlog Stavova PCKSKH o političkom pluralizmu u sistemu socijalističkog samoupravljanja (od 10. 4. 1989.).

57 „Aktualna pitanja međunacionalnih odnosa u SRH i SFRJ i zadaci SK – Uvodno izlaganje Celestina Sardelića“, *Informativni pregled*, br. 7/1989., 12-13.

Predsjedništvo CK SKJ počelo je voditi temeljitije rasprave o problematici pluralizma na razini Jugoslavije u drugoj polovici svibnja 1989. Krajnji cilj bio je izraditi stavove Predsjedništva CK SKJ o oblicima i sadržaju samoupravnog političkog pluralizma i koristiti ih u pripremi dokumenata za 14. izvanredni kongres.⁵⁸ Nacrt dokumenta o političkom pluralizmu usvojen je 6. lipnja na sjednici Predsjedništva CK SKJ i nakon dorade pod novim imenom poslan sastavnicama da se o njemu izjasne do kraja mjeseca. Okvir partijskog promišljanja pluralizma kretao se u ustavnom frontovskom okviru i nije se ni pomišljalo da se problem sagleda izvan njega.⁵⁹ Jedna od rasprava o „Nacrtu“ o političkom pluralizmu održana je 12. srpnja na sjednici Komisije CK SKJ za idejni i teorijski rad na kojoj su bili članovi idejnih sektora partijskih sastavnica. Različiti pogledi na problematiku pluralizma odražavali su sukobe unutar partijskih sastavnica. Sukladno tim podjelama kritiziran je i potenciran, kako pluralizam u građanskim demokracijama, tako i jugoslavensko rješenje, ali i izražavan strah od hibridnih rješenja kakvih nikada nije bilo i za koja se sumnjalo da mogu biti funkcionalna. Sukladno takvim mišljenjima tretiran je i Socijalistički savez u čijem se okviru trebao odvijati pluralizam. No smatralo se da ga za takvu ulogu:

treba definitivno osloboditi uticaja neformalnih paralelnih struktura, pretežno tajnog karaktera, koje ga čine običnom transmissionom instancom, i učiniti istinski narodnom organizacijom. Socijalistički savez trebao bi biti postavljen kao paraparlament odnosno pretparlament - kao mesto sučeljavanja interesa, nakon čega bi većinska opredelenja imala prioritet pri razmatranju u skupštinama odnosno pri donošenju konačnih političkih odluka.⁶⁰

Nakon očitovanja partijskih sastavnica i na temelju njihovih konkretnih primjedbi i sugestija usvojen je materijal „Prijedlog idejno-političkog polazišta SKJ o političkom pluralizmu u jugoslavenskom socijalističkom samoupravnom društvu“.⁶¹ Potkraj rujna 1989. u CK SKJ izrađen je podsjetnik koji je na jednom mjestu sažeo velike, štoviše, nepremostive razlike u gledanju na političke promjene za koje su se svi deklarativno zalagali. U svezi slobode političkog organiziranja i udruživanja rečeno je da se SK zalaže za slobode i udruživanja i organiziranja koja su sukladna ustavnim temeljima zajednice i federativnim uređenjem.

58 HR-HDA-1220, 141. sjednica PCKSKJ od 24. 5. 1989.: Zapisnik sa sednice.

59 Dokument je prosljeđen kao „Nacrt - Idejno-politička polazišta SKJ u oblicima i sadržajima političkog pluralizma u uslovima socijalističkog samoupravljanja“. HR-HDA-1220, 143. sjednica PCKSKJ od 6. 6. 1989: Zapisnik sa sednice; HR-HDA-1220, 144. sjednica PCKSKJ od 15. 6. 1989: PCKSKJ, str. pov. br. 06-1/26 od 9. 6. 1989.

60 HR-HDA-1220, 153. sjednica PCKSKJ od 30. 8. i 4. 9. 1989.: Komisija CKSKJ za idejni i teorijski rad u SK od 20. 7. 1989., Informacija o raspravi o političkom pluralizmu na 17. sednici Komisije održanoj 12. 7. 1989.

61 HR-HDA-1220, 153. sjednica PCKSKJ od 30. 8. i 4. 9. 1989.: PCKSKJ, avgust 1989., Predlog, Idejno-politička polazišta SKJ o sadržajima i oblicima političkog pluralizma u jugoslavenskom socijalističkom samoupravnom društvu.

To podrazumeva pravo građana da se organizuju i udružuju unutar ili izvan SSRN, mada u vezi s institucionalnom realizacijom ovog načela još ima izvesnih nesporazuma i razlika. Savez komunista se zalaže za neposredno sudelovanje građana i radnika u procesima političkog odlučivanja, a protiv svih vrsta političkog monopola, čime se stvaraju uslovi da naša demokratija nadilazi klasičnu građansku demokratiju.⁶²

Te su riječi odražavale suprotstavljene poglede i kompromisno sročene dokumente, što je bio odraz mišljenja, odnosno zahtjeva da reforma Partije treba ići u smjeru u kojem će SK učvrstiti svoj položaj monolitne partije i najvišeg arbitra u rješavanju sukoba interesa u društvu. Takvo zalaganje, koje je bilo ogroman korak natrag u odnosu na proklamiranu reformu, pravdano je mišljenjem da je zadržavanje tradicionalnog koncepta partije uvjet za društvenu reformu, a ne prepreka za nju. Premda se u materijalu nije govorilo tko što zastupa, bilo je očito da je to prijedlog Srbije. Nije bilo ni dvojbi da je iz Slovenije bilo mišljenje da se kriza može razriješiti samo „radikalnim napuštanjem modela državne partije“ i njegovom zamjenom modelom suvremene demokratske stranke, prilagođene uvjetima političkog pluralizma i konkurencijom drugih političkih ideja i programa. Najradikalniji vid takvog razmišljanja bio je stav da reforma društva i SK nije uopće moguća, i da je nužan potpun raskid s modelom Partije stvorenim uoči i tijekom revolucije, kao i s njom kao klasnom i avangardnom političkom organizacijom.⁶³ Takva različita mišljenja održavala su se i na promišljanja o reformi SSRN-a.

Na sjednici održanoj 10. listopada 1989. Predsjedništvo CK SKJ odlučilo je da se o „Prijedlogu stavova o oblicima i sadržaju samoupravnog političkog pluralizma“ ne vodi posebnu raspravu u Centralnom komitetu, već u okviru rasprava o promjenama političkog sustava, o reformi SKJ i o Rezoluciji za 14. izvanredni kongres SKJ.⁶⁴ To je bilo kompromisno rješenje o problematici oko koje se nije moglo postići suglasje jer su partijske organizacije iz Srbije i Crne Gore bile protiv višestranačja.⁶⁵ Stanko Stojčević je par dana kasnije upoznao rukovodstva u SRH s činjenicom da se o toj temi nije ozbiljno razgovaralo, iako je kao problem otvorena više od godinu dana i da je okvirno i dalje službeni stav onaj s Konferencije SKJ iz svibnja 1988.⁶⁶ Sukladno takvom stavu ništa ozbiljnije nije mogao ponuditi ni SSRNJ. Savezna konferencija SSRNJ-a održala je 18. listopada raspravu o političkom pluralizmu na kojemu se založila za nestranački pluralizam. Ta isprazna tvorba, svojstvena samo jugoslavenskoj političkoj praksi, trebala se provesti u djelo kroz navodno reformirani SSRNJ. Bit je bila jednostavna, SSRNJ-u nije bilo prihvatljivo ništa što bi dovodilo u pitanje komunističku vlast, pa su

62 HR-HDA-1220, D-P-4733: Stručna služba CKSKJ od 27. 9. 1989., Podsetnik o aktuelnim pitanjima: pripreme XIV vanrednog kongresa SKJ, preobražaja SKJ, statutarnim promjenama, međunarodnih odnosa, političkog sistema, privredne reforme i informativne delatnosti, 26.

63 Isto, 9-10, 37-38.

64 HR-HDA-1220, 160. sjednica PCKSKJ od 10. 10. 1989.: Zapisnik sa sednice.

65 Čolak, *Agonija Jugoslavije*, 441.

66 HR-HDA-1220, D-P-4731: Magnetofonski zapisnik sa 175. sjednice PCKSKH od 16. 10. 1989., 7-8

sukladno tome ignorirali opoziciju iako je javnost informirana da se ona nije odazvala njihovu pozivu na raspravu.⁶⁷

U Hrvatskoj se na transformaciji SSRN-a počelo raditi nešto ranije. Na proširenoj sjednici Predsjedništva Republičke konferencije SSRN-a 19. rujna 1989. usvojena je Platforma za preobražaj Socijalističkog saveza i stavljena na jednomjesečnu javnu raspravu. Potreba za preobrazbom SSRN-a, kako je nazivana transformacija, obrazložena je naporom da Fronta da prilog izlasku iz krize za što je bilo nužno promijeniti i njezinu strukturu jer postojeća nije bila primjerena aktualnim potrebama i političkom stanju. Cilj je bio učiniti SSRN djelotvornom, samostalnom i politički utjecajnom organizacijom, a članstvu pružiti osjećaj da unutar nje mogu ostvariti svoja prva i interese i utjecati na političko odlučivanje. Reformirani SSRN trebao je i dalje biti organizacija čiji su kolektivni članovi i dalje bile sve ostale društveno-političke organizacije, društvene organizacije, udruženja građana, s tim da su unutar nje svoje mjesto pod suncem mogli tražiti i građani pojedinci koji su imali pravo zadržati mogućnost autonomnog djelovanja. Uz Platformu je usvojen i anketni upitnik u kojem su sudionici javne rasprave mogli odgovoriti na pitanja žele li SSRN u postojećem obliku ili kao samostalnu političku organizaciju. Također su im ponuđena i tri naziva za organizaciju: Socijalistički savez, Socijalistički savez građana i Savez za socijalističku demokraciju. Općenito, Platforma je bila više popis želja i mišljenja kako bi doista trebale karakterizirati idealnu socijalističku državu unutar šireg jugoslavenskog okvira no što je stvarno nudila konkretna rješenja zbog raskoraka između stvarnosti i ustavnih vizija samoupravnog socijalizma.⁶⁸ U raspravi je većina sudionika odabrala model samostalne organizacije s vlastitim članstvom, samofinanciranjem i posebnim programom rada. Time je članstvo SSRN-a iskoračilo osjetno dalje od zamisli o svojoj transformaciji kako ju je vidio SKH u svom pretkongresnom dokumentu „Osnovni pravci djelovanja SKH na reformi društva i Saveza komunista“ koji ga je predviđao kao institucionalni okvir građanima za njihova novopokrenuta udruženja i saveze. Paradoks novog pristupa, kako su podsjetili iz SKH, bio je u činjenici da su ideje o samostalnosti SSRN-a ponikle u glavama komunista na „privremenom radu“ u republičkoj fronti. Stoga se tu moglo govoriti i podvajanju unutar iste partije, i još više o razvodnjavanju aktivnosti SK.⁶⁹

Na proširenoj sjednici Predsjedništva CK SKH održanoj 16. listopada 1989. odlučeno je da se u „nedostatku uporišta u postojećim zakonima, utvrde privremene zakonske odluke za registraciju nekih političkih saveza i udruženja u SR Hrvatskoj i da se odmah počne s pripremama za dogradnju izbornog postupka za izbore za organe vlasti i samoupravne organe u SR Hrvatskoj“.⁷⁰ U sklopu rasprave o pluralizmu na vidjelo

67 (Tanjug), „Politički pluralizam: sa ili bez ‘sponzora’“, *Slobodna Dalmacija*, 19. 10. 1989., 6; „Pluralizam u SSRN-u“, *Danas*, 24. 10. 1989., 33; Pauković, *Usred oluje. Politička tranzicija u Hrvatskoj 1989./90.*, 101.

68 O. Ramljak, „Glasnija i brža fronta“, *Slobodna Dalmacija*, 20. 9. 1989., 4; „Kakva nova Fronta“, *Slobodna Dalmacija*, 20. 9. 1989., 11-12.

69 Viktor Štrkalj, „SSRN i pluralizam: Nova politička partija?“, *Komunist*, 27. 10. 1989., 3.

70 HR-HDA-1220, D-P-4731: Skraćeni zapisnik sa 175. sjednice PCKSKH od 16. 10. 1989.

je izbilo slabo poznavanje te problematike, što je dio sudionika i priznao. Bez obzira na različita tumačenje ustavnih i zakonskih odredbi o (ne)prihvatljivosti nekomunističkih političkih opcija, najveći broj govornika prihvatio je da su političke promjene neminovne.⁷¹ Marinko Panić, član rukovodstva SSRNH, zapitao se ima li Socijalistički savez uopće budućnost nakon donošenja novog ustava u slučaju da bude usvojena opcija višestranačkog sustava. Tada se počelo razmišljati da SSRN umjesto kolektivnih članova pređe na okupljanje socijalistički orijentiranih građana i tako gradi jedan novi tip socijalističkog fronta. Bilo je i mišljenja da bi uspostavom višestranačja SSRN trebao postati socijalistička stranka. Ivica Račan je komentirao smislenost prijedloga da se u smislu zalaganja za nestranački pluralizam sve strpa u SSRN bez obzira na političku preferenciju. Nestranački pluralizam smatrao je besmislicom. Dragutin Dimitrović je smatrao da se ne treba žuriti oko budućnosti SSRN-a već razmišljati o više inačica njegova organiziranja uključujući i još jednu lijevu, socijalističku opciju. Stanko Stojčević je mislio da bi SSRN trebao u sebe uključiti neku od demokratskih socijalističkih opcija te se tako osvježiti. Smatrao je i da SSRN treba podržati kao organizaciju koja radi program i pravila za izbore.⁷²

Granicama dozvoljenog u pluralizmu partijski se vrh vraćao još nekoliko puta tražeći način da spriječi političko organiziranje na nacionalnoj osnovi. Na sjednici Predsjedništva CK SKH 8. studenoga 1989. bilo je mišljenja da je nacionalna stranka prihvatljiva samo na razini općine i u natjecanju za lokalnu razinu vlasti. Tu je još bio dominantan stav da se kandidacijski proces odvija unutar SSRN-a koji utvrđuje listu kandidata i propisuje njihovo ponašanje.⁷³ Mišljenje o dominantnom okviru SSRN-a ponovljeno je i na sjednici Predsjedništva CK SKH 15. studenoga na kojoj je rečeno da bi se kandidati birali iz registriranih legalnih političkih organizacija. Tu se još računalo na zabranu osnivanja stranaka koje su u partiji smatrali nacionalističkima.⁷⁴ Odlučeno je da se pripremi prijedlog stavova o nužnosti donošenja Zakona o društvenim organizacijama i udruženjima građana po žurnom postupku, a najkasnije do početka izbornih aktivnosti za tijela vlasti.⁷⁵ To je i učinjeno i prijedlog stavova pripremljen je na sjednici Predsjedništva 20. studenoga te je s Prijedlogom idejno-političkih stavova o Zakonu o izborima i opozivu izbornika dan na raspravu u Centralnom komitetu SKH koji ih je usvojio na sjednici 22. studenoga.⁷⁶ Iako iznuđene političkim stanjem, sve su te mjere i dalje bile u granicama samoupravnog socijalizma i u okviru Socijalističkog

71 HR-HDA-1220, D-P-4731: Magnetofonski zapisnik sa 175. sjednice PCKSKH od 16. 10. 1989.

72 HR-HDA-1220, D-P-4731: Magnetofonski zapisnik sa 175. sjednice PCKSKH od 16. 10. 1989., VI/5-VI/6, VIII/4, 12/8-12/9, 14/4-14/5.

73 HR-HDA-1220, D-P-4734: Magnetofonski zapisnik sa nastavka 178. sjednice PCKSKH od 8. 11. 1989., II/3-II/6.

74 HR-HDA-1220, D-P-4735: Magnetofonski zapisnik sa 179. sjednice PCKSKH od 15. 11. 1989., 20/2-20/5, 22/1.

75 HR-HDA-1220, D-P-4735: Skraćeni zapisnik sa 179. sjednice PCKSKH od 15. 11. 1989.

76 HR-HDA-1220, D-P-4736: Skraćeni zapisnik sa 180. sjednice PCKSKH od 20. 11. 1989.; HR-HDA-1220, D-P-4684: Skraćeni zapisnik sa 31. sjednice CKSKH od 22. 11. 1989.

saveza. Uvjet za registraciju novih stranaka bio je da nacionalna struktura članstva odražava nacionalnu strukturu stanovništva na području djelovanja i godišnju ocjenu ispunjavanja ovog uvjeta. Smatralo se da je ta „restriktivna klauzula“ nužna kako bi se u procesu pluralizacije društva izbjegli konflikti, posebice oni međunarodni.⁷⁷ No, zbog niza primjedbi na sjednici Sabora 23. studenoga, odgođeno je usvajanje izmjene zakona o društvenim organizacijama i udruženjima građana.⁷⁸

Najava održanja mitinga Srba i Crnogoraca u Ljubljani potkraj studenoga pogoršala je političko stanje u Jugoslaviji i dovela do medijskog i gospodarskog sukoba Srbije i Slovenije.⁷⁹ O tom se sukobu raspravljalo na sjednici Predsjedništva SRH 7. prosinca 1989. na kojoj je bilo govora i o nekomunističkim pokretima i organizacijama čija je djelatnost smatrana sigurnosnim izazovom za Hrvatsku. Ustanovljeno je da su nove političke stranke prilično živahne, premda nisu registrirane. Jedan od sudionika predlagao je, dok još mogu, da odrede pravila igre, ali i da se na svim razinama sustava usuglase o takvom pristupu.⁸⁰ Republičko predsjedništvo bilo je jedno od jačih uporišta „dogmatskih“ snaga kako su u partiji nazivali struju nesklonu promjenama i koja je bila poprilično iznenađena kad je Predsjedništvo CK SKH na sjednici održanoj 10. prosinca najavilo da prihvaća višestranačje i predlaže prijevremene izbore za skupštinska tijela SR Hrvatske u roku od mjesec dana, tj. u siječnju 1990. godine.⁸¹ Prihvaćanje višestranačja potvrđeno je i na 11. kongresu SKH održanom od 11. do 13. prosinca 1989. Na kongresu je usvojen programski dokument o djelovanja SKH na reformi društva i SK u kojem je bila i točka o izborima i obveze delegata SKH u Saboru i SSRN-u da se oni provedu. Delegati u RK SSRNH obvezani su da iniciraju izradu kodeksa ponašanja starih organizacija i novoosnovanih stranaka i udruženja kako bi se osigurao legalan prijelaz u višestranačje. Do donošenja novog ustava koji je trebao uspostaviti višestranački sustav, konkurencija programa i kandidata trebala se voditi kroz Socijalistički savez.⁸²

Prihvaćanjem višestranačja Partija je izazvala popriličnu pomutnju u dijelu republičkog sustava, ali i kod dijela drugih partijskih sastavnica, od kojih je nekima to bio radikalni iskorak. U odnosu na Partiju, u Fronti su svoju ulogu vidjeli posve drugačije. Predsjedništvo RK SSRN održalo je 21. prosinca 1989. sjednicu na kojoj je istaknuto da Fronta u novim političkim okolnostima može imati perspektivu samo ako se konstituirala kao moderna i otvorena socijalistička stranka. To je bila poruka da SSRN-u nije prihvatljivo da bude samo tehnički organizator izbora već ravnopravni sudionik na njima i to je obrazloženo ocjenom da će u protivnom sav svoj „kapital“ jeftino i lako

77 HR-HDA-1220, D-P-4684: Stavovi CK SKH sa 31. sjednice od 22. 11. 1989.

78 O. Ramljak, „Pomirljivo prema vladi“, *Slobodna Dalmacija*, 24. 11. 1989., 4.

79 Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 70-80.

80 HR-HDA-1616, 2-2-510: Skraćeni zapisnik 151. sjednice PSRH od 7. 12. 1989.

81 Hudelist, *Banket u Hrvatskoj. Prilozi povijesti hrvatskog višestranačja 1989-1990.*, 209-212.

82 HR-HDA-1220, D-P-4686: Osnovni pravci djelovanja Saveza komunista Hrvatske na reformi društva i Saveza komunista, 11.-13. 12. 1989., 13-14.

prepustiti drugima.⁸³ S tom je odlukom SSRN počeo gubiti smisao i ulogu koju mu je Partija namijenila nekoliko desetljeća ranije. SSRNH se na taj korak odlučio nakon što je Sabor SRH na sjednici 19. i 20. prosinca usvojio novi izborni zakon s kojim opozicija nije bila zadovoljna jer joj nije omogućavao sudjelovanje na izborima.⁸⁴ Nezadovoljstvo nelegalizirane oporbe je, uz totalni slom komunizma u Europi, bez sumnje bio povod Predsjedništvu CK SKH da 25. prosinca Saboru SRH predloži da u „okviru ustavnih i zakonskih ovlaštenja“ legaliziraju višestranačje tako da pokrenu postupak promjene Zakona o izboru i opozivu odbornika i zastupnika, a po potrebi i nekih odredbi Ustava SRH.⁸⁵ Dan kasnije se i Predsjedništvo RK SSRN oglasilo da na izbore izlazi kao samostalna politička organizacija sa svojim vlastitim programom. To je obrazloženo raspoloženjem članstva koje je tražilo promjene, pa je sukladno tome na sjednici rečeno da SSRN treba krenuti u izradu vlastitih izbornih programa jer u protivnom može kao organizacija „koja je do jučer bila bez članstva – sutra će biti stranka bez izborne baze“. Predloženo je da Sabor SRH preuzme ulogu SSRN-a u provedbi izbora što je dotad bila njihova obveza.⁸⁶ S tim je prijedlogom čelnništvo SSRN-a zaoštrilo odnose sa SKH koje je u novu eru vodilo novo rukovodstvo čiji je predsjednik bio Ivica Račan.

Izbori su bili tema sastanka u Predsjedništvu SRH koji je održan 29. prosinca 1989. i na kojem su bili čelnici republičkih društveno-političkih zajednica i društveno-političkih organizacija. Razmjena mišljenja pokazala je različite perspektive gledanja na izbore, od problema prilagodbe zakona do dvojbe tko ih zapravo treba održati, Socijalistički savez ili Sabor. Borka Korać, predsjednica SUBNOR-a, komentirala je stanje u Socijalističkom savezu i općenito socijalistički front. Ona je tvrdila da je u tom frontu panika i da rukovodstva vode računa samo o sebi i na tome grade svoj program, a da u SSRN-u još ne znaju što će učiniti na svojoj izornoj konferenciji zakazanoj za 9. siječnja 1990. Bernardo Jurlina, predsjednik Vijeća Saveza sindikata, informirao je nazočne da u rukovodstvu sindikata smatraju da ne trebaju biti sa SSRN-om na zajedničkim izborima i da će se ponašati nestranački, odnosno da će podržavati stranke na temelju njihovih programa i sukladno tome davati preporuke članstvu za glasanje. Jurlina je smatrao da bi izbore trebao voditi Sabor, a ne neka društveno-politička organizacija, posebice jer je SSRN najavio da se transformira u političku stranku. Predsjednik SKH Ivica Račan upozorio je da dio članova SK angažiranih u rukovodstvu SSRN-a gura SKH na krajnju ljevicu ili na rub te ljevice, odnosno mjesto s kojega se nema utjecaja na vlast. Istaknuo je da može prihvatiti da neko bude lijevo od njih, ali da to neće biti Partija. U SKH su smatrali da su uspjeli zaustaviti osipanje članstva i tu su okolnost željeli kapitalizirati na izborima. Zbog toga Račan nije blagonaklono gledao na nove

83 HR-HDA-1228, kut. 267, Uvodna riječ člana Predsjedništva RK SSRNH, Marinka Panića, na sjednici Predsjedništva 21. 12. 1989.; (Tanjug), „Novi socijalizam – nova integracija“, *Slobodna Dalmacija*, 22. 12. 1989., 3.

84 Pauković, *Usred oluje. Politička tranzicija u Hrvatskoj 1989./90.*, 140-141.

85 HR-HDA-1616, kut. 114, PCKSKH, Inicijativa PCKSKH, br. 02/16-2565/1-1989 od 25. 12. 1989.

86 O. Ramljak, „Samostalno u izbore“, *Slobodna Dalmacija*, 27. 12. 1989., 3.

vjetrove u Socijalističkom savezu. Smatrao je da SSRN treba zadržati svoj ustavni položaj i jasno reći da pitanje svoje transformacije ostavlja za kasnija vremena. Ne čudi da je u tim „duelima“ o odnosu Partije i Fronte bilo i prizvuka osobne netrpeljivosti.⁸⁷ Za razliku od prethodnih desetljeća tijekom kojih je poslušno provodilo partijske naredbe, čelništvo Socijalističkog saveza je i samo tražilo mjesto pod suncem u novim političkim okolnostima. U SKH su njihovu najavu o transformaciji u stranku obrazlagali i kao neprihvatljiv čin ugroze roka za održavanje izbora, a time i odgađanje promjena u Hrvatskoj.⁸⁸

Na sastanku održanom 5. siječnja 1990. u CK SKH Ivica Račan je predsjednike i sekretare međuopćinskih konferencija SKH upoznao s problemima organiziranja izbora. Račan je spomenuo da su dogovorili da Predsjedništvo SRH žurno inicira minimalnu promjenu Ustava SRH koja se može provesti bez promjene Ustava SFRJ i tako postići nužnu promjenu izbornog zakona. Dogovoreno je da se povuče postojeći prijedlog o udruženju građana u Saboru i da se žurnim postupkom donese zakon o izbornim jedinicama. Najveći problem bio je Socijalistički savez koji je najavio svoju transformaciju u političku stranku, što je Račan nazvao krajnje neozbiljnim i neodgovornim potezom. U SKH su inzistirali da SSRN do izbora ostane u ustavnom statusu, a potom otvori pitanje svoje transformacije. Stav je obrazložen tvrdnjom da promjena statusa SSRN-a traži daleko veću promjenu Ustava od one koju su oni predlagali i da to vodi k prolongiranju izbora.⁸⁹

Ta igra sa momentalnim uspostavljanjem Soc.[ijalističkog] saveza kao samostalne organizacije je krajnje neozbiljna i krajnje neodgovorna. I mi smo to morali (...) da kažemo drugovima u svim do sada razgovorima, (...). Morali smo to da kažemo i zato što moramo hitno naći odgovor na pitanje, ako idemo u okviru Soc.[ijalističkog] saveza, a i naša je glava u pitanju, kome stavljamo glavu u krilo. Ja želim biti vrlo grub i vrlo jasan. To što se mi organiziramo i napraviti ćemo sve da se što bolje organiziramo, dobijemo ljude u toj organizaciji, koji nam mogu i moraju pomoći. Ne radimo stoga da bi to prepustili Soc. [ijalističkom] savezu i da on upropasti to što smo mi pokušali da obezbjedi[mo]. Zato smo zainteresirani i za neka rješenja i biti ćemo tu koliko je moguće i energični, (...) jer nemamo vremena, moramo u tom pravcu nešto raditi.⁹⁰

Račan je tvrdio da je njihov stav logičan i da su moguće zajedničke izborne liste komunista i socijalista na kojima će biti ljudi koji mogu dobiti izbore. „U tom pravcu, drugovi, morat ćemo biti nesmiljeni u izboru kadrova, bez sentimentata, pa i uvređenih veličina, morat ćemo ići logikom tko ima dobru šansu da prođe na izborima“. Tvrdio

87 HR-HDA-1616, 2-3-44: Zapisnik sa sastanka u PSRH rukovodilaca republičkih organa i organizacija i njihovih predstavnika u savezним organima i organizacijama, od 29. 12. 1989., 5/14-8/2, 7/11. Dio stenograma objavila je Budimir, *Politička elita u Hrvatskoj 1986. – 1990.*, 117-122.

88 Viktor Štrkalj, „SSRNH: Zastoj na pola puta“, *Komunist*, 12. 1. 1990., 3.

89 HR-HDA-1220, D-P-4743: Magnetofonski zapisnik sa sastanka predsjednika i sekretara međuopćinskih konferencija SKH od 5. 1. 1990., 2-3, II/3-II/4.

90 *Isto*, III/2.

je da SKH neće prihvatiti marginalizaciju, u što ih guraju dogmatske snage i snage građanske desnice. U slučaju pritiska s lijevice, što je bilo očito adresirano na račun SSRN-a, Račan i suradnici su u tome vidjeli i pokušaj da ih se izgura na marginu kao stranku demokratskih komunista, dok bi SSRN pokupio članstvo u stranku socijalista ili demokratskih socijalista.⁹¹

Spor Partije i njezine bivše transmisije imao je smušen čin 9. siječnja 1990. na izbornoj Konferenciji Republičke Konferencije SSRNH na kojoj je najavljeno da mijenjaju ime u Socijalistički savez Hrvatske. Polemična je bila rasprava oko liste kandidata i načina njihova biranja, uključujući i komentare o održivosti istovremenog članstva u SKH i SSRNH.⁹² Na toj je sjednici izabrano novo rukovodstvo SSRNH, pa je Marijana Kalanja na funkciji predsjednika zamijenio Željko Mažar, što je komentirano kao veliko iznenađenje. U medijima se nije propustilo istaknuti da u novoizabranom rukovodstvu uglavnom sjede komunisti.⁹³ U uvodnom je referatu Marijan Kalanj govorio o preobrazbi SSRNH uzevši u obzir njegov ustavni status i najave donošenja Zakona o političkom udruživanju, Zakona o izborima i Zakona o javnom informiranju. Kalanjev je referat bio spoj starog „meta jezika“ i novih pluralističkih tendencija pa je povremeno bio nedorečen i teško razumljiv, kao u dijelu u kojem je najavio da se s Programskom deklaracijom SSRNH on drugačije legitimira od drugih društveno-političkih organizacija i da „polazeći od ideje demokratskog socijalizma, angažira građane na tom projektu“. S tom i sličnim definicijama Kalanj kao da nije bio u stanju reći što je SSRNH, društveno-politička organizacija u smislu ustavne definicije, ili, u novim političkim uvjetima, nešto poput političke stranke. Te je dvojbe još više potencirao najavom sudjelovanja u radu organa i tijela Savezne konferencije SSRNJ-a što je potom protumačio kao ogromnu prednost nad drugim političkim subjektima regionalnog značaja. Pri kraju govora odgovorio je u „najkraćim crtama“:

na često postavljano pitanje što sve podrazumijevamo pod pojmom samostalne političke organizacije. Taj pojam za nas znači da nismo ničija transmisija, da nemamo nikakvog tutora, ali da imamo vlastito članstvo, vlastiti program, da ćemo u javnosti istupati s vlastitim idejama i inicijativama za rješavanje društvenih problema, konkurirajući drugim političkim subjektima na demokratski način, snagom argumenata. To, nadalje, znači da ćemo djelovati ravnopravno sa svim ostalim, dosadašnjim i novim političkim organizacijama, da ćemo surađivati s organizacijama, savezima, udruženjima i pokretima, ako je njihovo djelovanje sukladno našim programskim ciljevima, da ćemo samostalno voditi svoju kadrovsku politiku, da ćemo samostalno utvrđivati organizacionu strukturu i sl.⁹⁴

91 *Isto*, II/2-III/3.

92 O. Ramljak, „Uvodne polemike“, *Slobodna Dalmacija*, 10. 1. 1990., 3.

93 HR-HDA-1228, kut. 260, Skraćeni zapisnik s izborne Konferencije RK SSRNH održane 9. 1. 1990.; Viktor Štrkalj, „SSRNH: Zastoj na pola puta“, *Komunist*, 12. 1. 1990., 3.

94 HR-HDA-1228, kut. 260, Uvodno izlaganje Marijana Kalanja, predsjednika RK SSRNH o preobrazbi SSRNH od 9. 1. 1990.

Kraće i jasnije, bila je to poruka da je dugogodišnji satelitski odnos Partije i Fronte završio, no nije još bilo jasno kakva je bliža budućnost SSRN-a koji je i dalje ostao paradržavna institucija koja je Ustavno bila određena za nositelja izbora.⁹⁵ Uzevši u obzir stanje u Partiji i najave promjena, SSRN je po komentarima iz redova Partije zapravo bio nepotreban. U osvrtu na sjednicu u *Komunistu*, tjedniku SKJ, istaknuli su da se slovenski Socijalistički savez transformirao u samostalnu političku stranku, a da je hrvatski stao na pola puta. Do te se sjednice i govorilo da će se i Socijalistički savez transformirati u političku stranku, da bi se potom dogodio „kopernikanski obrt“. Smatrano je da je problem vraćen na početak, o čemu je govorio Marijan Kalanj u uvodniku i koji je SSRN predstavio kao samostalnu političku organizaciju, s individualnim i kolektivnim članovima, „ali koja nije i – politička stranka“. Zaključeno je da je u pitanju vrlo čudna teorijska postavka, koju svjetska politološka literatura ne poznaje. „Politička organizacija koja nije i politička stranka?“ Prema *Komunistu*, takav teorijski nonsens Kalanj je ostavio novom vodstvu SSRN-a. Boris Malada, član Predsjedništva CK SKH pojasnio je da SKH nije predlagao izmjene Ustava koje bi posljedično uklonile ulogu Socijalističkog saveza u izbornom sustavu, jer bi za to bile nužne i promjene saveznog Ustava. U tom se slučaju nije mogao procijeniti rok održavanja izbora, što je značilo i odgađanje promjena u Hrvatskoj, a što je bio neprihvatljiv rizik. Posljedica toga je da Socijalistički savez, osim što je politička organizacija, ima svoje sistemsko mjesto u organizaciji izbora. To je ono, zaključio je Malada, što objektivno limitira rasprave o transformaciji Socijalističkog saveza.⁹⁶

Bit spora iz perspektive SSRN-a pojasnio je Tomislav Jantol, predsjednik Gradske konferencije SSRNH Zagreba i član skupine koja je radila na transformaciji SSRN-a što je uključivalo i početak razmišljanja o njemu kao političkoj stranci. U tjedniku *Danas* istaknuo je da se više od 80 % sudionika rasprave o preobrazbi SSRN-a izjasnilo za model samostalne stranke. Prvi val zakona koji je donio Sabor (prije 1990.) stao je na pola puta i nije otvorio prostor za višestranačje, a nije izmijenio ni ulogu SSRN-a kao organizatora izbora, jer su prevladala mišljenja nekih pravnikâ da bi te promjene bile u suprotnosti s Ustavom SFRJ.⁹⁷ Dvojbu oko transformacije SSRN-a njegov tajnik, Marinko Panić, prokomentirao je kao izraz dvaju modela. Prema prvom, kao nastavak postojeće prakse po kojem bi SSRN „unutar sebe supsumirao različite organizacije, udruženja i stranke sa socijalističkom orijentacijom i na taj način djelovao kao modificirani front“. Drugi je model predviđao organiziranje nove socijalističke političke organizacije neovisne o bilo kojem sadašnjem i budućem političkom subjektu. Tijekom javne rasprave politička se scena u Hrvatskoj jako promijenila pa je formula „organizacija organizacija“ izgubila smisao te je transformacija SSRN-a u stranku bila sasvim

95 O. R., „Fronta bez članstva?“, *Slobodna Dalmacija*, 11. 1. 1990., 4.

96 Viktor Štrkalj, „SSRNH: Zastoj na pola puta“, *Komunist*, 12. 1. 1990., 3.

97 Milan Jajčinović, „Strah od demokracije“, *Danas*, 16. 1. 1990., 16-18.

logična. Na koncu je to zaokruženo ustavnim i zakonskim promjenama koje su dokinule državnu poziciju SSRN-a.⁹⁸

U međuvremenu je na temelju prijedloga Predsjedništva SRH za promjene amandmana 44. i člana 244. republičkog ustava, Sabor SRH 11. siječnja 1990. pokrenuo raspravu o promjeni Ustava kako bi se omogućilo uvođenje višestranačja.⁹⁹ Sabor je istog dana usvojio Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o društvenim organizacijama i udruženjima građana. Svrha promjena bila je da se do promjene Ustava omogući registracija organizacija i udruženja građana osnovanih iz političkih pobuda.¹⁰⁰ To je i SSRNH iskoristio da se 1. veljače 1990. registrira kao društvena organizacija s političkim ciljevima.¹⁰¹ Na sjednici Republičke Konferencije SRNH održane 7. veljače, sudionici su upoznati s pripremama osnivanja samostalne političke organizacije s vlastitim programom, statutom i članstvom. Također je rečeno da bi od tadašnjeg dana SSRNH trebala djelovati pod „skraćenim praktičnijim nazivom Socijalistički savez, a pri učla-njivanju u organizacije SSRNH može se koristiti dodatak Saveza socijalista Hrvatske, organizacija kojoj istinski težimo“.¹⁰² Kasnije će to biti sažeto u rečenicu u kojoj stoji da je na toj sjednici odlučeno da SSRNH pod nazivom Socijalistički savez - Savez socijalista Hrvatske sudjeluje samostalno na izborima.¹⁰³

Amandmane na Ustav SR Hrvatske Sabor je usvojio 14. veljače. Iz Ustava su izbrisane odredbe o SSRN-u kao organizatoru izbora i organizaciji koja daje pravorijek o kandidatima.¹⁰⁴ Dan poslije Sabor je usvojio Zakon o izboru i opozivu odbornika i zastupnika kojim je omogućena provedba izbora.¹⁰⁵ Izborna utrka mogla je početi nakon što je predsjednik Sabora 23. veljače 1990. raspisao izbore za zastupnike u Saboru SRH.¹⁰⁶ Savez socijalista je na Konvenciji 7. travnja 1990. predstavio svoju izbornu platformu i prikazao se kao stranka malog čovjeka čije je rukovodstvo svjesno svakodnevnih životnih tegoba.¹⁰⁷ U prvom krugu izbora u travnju 1990. godine SSH je imao

98 Marinko Panić, „Uozbiljenje“, *Komunist*, 9. 2. 1990., 10-11.

99 HR-HDA-1616, 2-2-515: Skraćeni zapisnik 166. sjednice PSRH od 6. 1. 1990.; (Tanjug), „Ustavne promjene za demokratske izbore“, *Slobodna Dalmacija*, 7. 1. 1990., 3; „Odluka Sabora SRH od 11. 1. 1990. da se pristupi raspravi o promjeni Ustava SRH“, *Narodne novine*, br. 2., 17. 1. 1990.

100 HR-HDA-1616, 5-2-1-2-17: IVS SRH, kl. 013-03/89-01/14, ur. br. 5030115-90-1 od 9. 1. 1990.; „Ukaz o proglašenju Zakona o izmjenama i dopunama zakona o društvenim organizacijama i udruženjima građana“, *Narodne novine*, br. 2., 17. 1. 1990.

101 HR-HDA-1228, kut. 260, Odluka Republičke konferencije Socijalističkog saveza – Saveza socijalista Hrvatske od 1. 6. 1990.

102 HR-HDA-1228, kut. 260, Skraćeni zapisnik sa sjednice RK SSRNH održane 7. 2. 1990.

103 HR-HDA-1228, kut. 260, Odluka Republičke konferencije Socijalističkog saveza – Saveza socijalista Hrvatske od 1. 6. 1990.

104 Odluka Sabora SRH od 14. 2. 1990. o proglašenju Amandmana LIV do LXIII na Ustav SRH, *Narodne novine*, br. 7., 17. 2. 1990.

105 „Ukaz Sabora SRH od 15. 2. 1990. o proglašenju Zakona o izboru i opozivu odbornika i zastupnika“, *Narodne novine*, br. 7., 17. 2. 1990.

106 „Odluka Sabora SRH od 23. 2. 1990. o raspisivanju izbora za zastupnike u Sabor SRH“, *Narodne novine*, br. 8., 24. 2. 1990.

107 O. Ramljak, „Stranka malog čovjeka velikog srca“, *Slobodna Dalmacija*, 8. 4. 1990., 3.

30 zajedničkih kandidata sa Savezom komunista Hrvatske – Strankom demokratskih promjena (dalje SKH-SDP), a u drugom izbornom krugu u trima izbornim jedinicama izišao u koaliciji sa SKH – SDP, SUBNOR-om i Savezom socijalističke omladine Hrvatske. Na izborima je stranka dobila četiri zastupnika, dva u Društveno-političkom vijeću, jednog u Vijeću udruženog rada i jednog u Vijeću općina, te 22 zajednička zastupnika sa SKH – SDP, od čega 5 u Društveno-političkom vijeću, 12 u Vijeću općina i 5 u Vijeću udruženog rada. Najveću potporu glasača stranka je imala u općinama Beli Manastir (60 %) i Ogulin (49 %).¹⁰⁸ Nakon izbora i prelaska u oporbu, Republička konferencija Socijalističkog saveza – Saveza socijalista donijela je na sjednici 1. lipnja 1990. odluku o transformaciji u Socijalističku stranku Hrvatske. Ključna je pobuda bila preuzeti svu pokretnu i nepokretnu imovinu, što je tom odlukom i učinila.¹⁰⁹

Zaključak

Socijalistički savez radnog naroda deklarativno je bio u poziciji iznad Saveza komunista, dok je u stvarnosti bio njegova podcijenjena politička transmisija. Od Dvanaestog kongresa održanog u lipnju 1982. SKJ je više puta pokretao raspravu i inicijativu da se prevlada podcjenjivanje SSRN-a i njegovo pretvaranje u front svih organiziranih socijalističkih snaga mobiliziranih u cilju daljnjeg razvoja samoupravljanja. Od Socijalističkog se saveza tražilo da nadzire i prati rada tijela vlasti, organa samoupravnih organizacija i zajednica, kao i istaknutih funkcionara. Ta zalaganja nisu ispunjena i sektaški odnos, kako je nazivano podcjenjivanje SSRN-a, i dalje je ostao dominantan. Pomak nije napravljen ni s Dugoročnim programom ekonomske stabilizacije, općepartijskom raspravom iz 1984., kao ni s Kritičkom analizom funkcioniranja političkog sustava socijalističkog samoupravljanja koja se zalagala da se SSRN treba razvijati kao fronta svih onih mišljenja sklonih socijalizmu koji će u njoj praktično rješavati razne društvene probleme. Od komunista je traženo da budu aktivisti Socijalističkog saveza i kroz njega ostvaruju ulogu avangarde radničke klase. Uključivanjem u rad SSRN-a komunisti su trebali spriječiti u da se SK dovede u poziciju klasične partije i vrati društvo na etatističke odnose. Novi impulsi dani su u lipnju 1986. sa zadacima Trinaestog kongresa SKJ koji su konkretnije razrađivani na 3. i 6. sjednici CK SKJ u listopadu 1986., odnosno veljači 1987. Pomaci su bili mali pa se novi val mobilizacije očekivao od Konferencije SKJ iz svibnja 1988. na kojoj je partija najavila tri reforme. Politička kriza, i posebice antibirokratska revolucija, gurnule su rasprave o SSRN-u u stranu, iako su

108 HR-HDA-1228, kut. 260, Izvještaj o radu Republičke konferencije Socijalističkog saveza – Saveza socijalista Hrvatske od 21. 5. 1990. za razdoblje siječanj-svibanj 1990. godine.

109 HR-HDA-1228, kut. 260, Odluka o transformaciji Socijalističkog saveza – Saveza socijalista Hrvatske u Socijalističku stranku Hrvatske od 1. 6. 1990. (Odluka je nepotpisana); HR-HDA-1228, kut. 260, Odluka Republičke konferencije Socijalističkog saveza – Saveza socijalista Hrvatske od 1. 6. 1990.

tražene na partijskim forumima. U Hrvatskoj se rasprava o budućnosti Socijalističkog saveza potkraj 1988. vodila u sklopu pluralizacije društva. Dvojba je bila o opstanku SSRN-a prema ustavnim odredbama, koje su uključivale okvir za organiziranje stranki i organizaciju izbora, a s druge strane o pretvaranju u samostalnu političku stranku. Potkraj 1989. zbog tog je pitanja došlo do sukoba između SSRN-a i SKH, a problem je riješen transformacijom Socijalističkog saveza iz širokog fronta organizacije organizacija u konkretnu političku stranku.

Izvori i literatura

Arhivski izvori

HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb

- fond 1220, Centralni komitet SKH
 - serija sjednice Predsjedništva CK SKJ,
 - serija sjednice CK SKJ,
 - D-SP ili D-P – povjerljiva D dokumentacija.
- fond 1228, Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske
- fond 1616, Predsjedništvo Socijalističke Republike Hrvatske

Objavljeni izvori

13. kongres SKJ. Dokumenti. Beograd: Izdavački centar Komunist, 1986.

Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju. VI kongres KPJ (Saveza komunista Jugoslavije). Beograd: Kultura, 1952.

Dvanaesti kongres SKJ. Magnetofonske beleške, knjiga 1. Beograd: Izdavački centar Komunist, 1982.

Kritička analiza funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Beograd: Savezni društveni savet za pitanja društvenog uređenja, 1985.

Interne publikacije

Aktualni politički pregled (Beograd), 1987.

Informativni pregled (Zagreb), 1984, 1988, 1989.

Službena glasila

Narodne novine (Zagreb), 1990.

Službeni list SFRJ (Beograd), 1974.

Tisak

Danas (Zagreb), 1988, 1989, 1990.

Komunist (Zagreb), 1989, 1990.

Slobodna Dalmacija (Split), 1986, 1988, 1989, 1990.

Literatura

- Budimir, Davorka. *Politička elita u Hrvatskoj 1986.-1990.* Zagreb: Vlastita naklada, 2018.
- Čolak, Andrija. *Agonija Jugoslavije. Kako su posle Titove smrti republički lideri dokrajčili Jugoslaviju.* Beograd: Laguna, 2017.
- Dizdarević, Raif. *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Svjedočenja.* Sarajevo: Grafičko izdavačka kuća d.d. OKO, 1999.
- Đekić, Mirko. *Upotreba Srbije. Optužbe i priznanja Draže Markovića.* Beograd: Beseda, 1990.
- Hudelist, Darko. *Banket u Hrvatskoj. Prilozi povijesti hrvatskog višestranačja 1989-1990.* Zagreb: Globus International, 1999.
- Jović, Borisav. *Poslednji dani SFRJ. Izvodi iz dnevnika.* Beograd: Politika, 1995.
- Marijan, Davor. *Hrvatska u Jugoslaviji 1980-ih. Lažna svijest i svjesna laž.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2024.
- Marijan, Davor. „Komiteti za općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu – slučaj Socijalističke Republike Hrvatske“. *Historijski zbornik* 76 (2023), br. 2: 111-132.
- Pauković, Davor. *Usred oluje. Politička tranzicija u Hrvatskoj 1989./90.* Zagreb: Srednja Europa, 2018.
- Povijest Saveza komunista Jugoslavije.* Beograd: Izdavački centar Komunist; Narodna knjiga; Rad, 1985
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza.* Zagreb: Školska knjiga; Hrvatski institut za povijest, 2006.
- Repe, Božo. *Milan Kučan. Prvi predsjednik Slovenije.* Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2019.
- Spehnyak, Katarina. *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2002.
- Statut SSRNH.* Zagreb: Republička konferencija SSRNH, 1985.
- „Transmisija“. U: *Politička enciklopedija*, Beograd: „Savremena administracija“, 1975, 1085.
- Tudman, Franjo. *Osobni dnevnik 3: 1984.-1989.* Zagreb: Večernji edicija, 2011.
- Živković, Dušan. *Narodni front Jugoslavije 1935-1945.* Beograd: Institut za savremenu istoriju; Narodna knjiga, 1978.

SUMMARY

The League of Communists of Croatia and the Socialist Alliance of the Working People of Croatia in the Twilight of Self-Managing Socialism (1982 – 1990)

The subject of this article is the relationship between the League of Communists of Croatia (SKJ) and the Socialist Alliance of the Working People of Croatia (SSRN) during the final decade of Yugoslavia's existence. Declaratively, the Socialist Alliance held a position above the League of Communists, while in reality it served as its political transmission. After the Twelfth Congress held in June 1982, the League of Communists of Yugoslavia repeatedly initiated discussions and initiatives to overcome the marginalisation of the Socialist Alliance, seeking to transform it into a front of all organised socialist forces mobilised toward the further

development of self-management. The Socialist Alliance was required to monitor and oversee the work of government bodies, the organs of self-managing organisations and communities, as well as prominent officials. These efforts were not fulfilled, and the sectarian attitude – as the marginalisation of the SSRN was called – remained dominant. For much of the decade, discussions focused on the necessity of overcoming the transmission relationship and realising the constitutional role of the Socialist Alliance. However, there were no concrete shifts in practice, as the League of Communists lacked the will for such changes. As of the spring of 1988 and the announcement of the League of Communists' reformist direction, the debate on the future of the Socialist Alliance initially subsided, only to reopen as part of a process moving toward democratisation and the introduction of a multi-party system. This debate raised the question of the Socialist Alliance's actual position and future, as it was treated as an 'organisation of organisations' that gathered other parties – modelled after the former People's Front from the end of World War II and the post-war period. The Socialist Alliance was expected to organise the elections and subsequently address the question of its own status, to which its leadership opposed, as they believed that that would be the end of the organisation. The issue was resolved by transforming the Socialist Alliance of Croatia from a broad front of organisation of organisations into a specific political party, which ran in the elections in the spring of 1990.

Key words: Croatia; Yugoslavia; League of Communists of Croatia; Socialist Alliance of the Working People of Croatia; crisis; political pluralism